

Vasy Géza

Utassy József első pályaszakaszának fogadtatása

Számos író, művész vallomását ismerjük arról, hogy számukra az élet első évtizede meghatározó volt, addig minden lényeges megtörtént velük, alkotóként azóta is abból az élményvilágból merítenek. Bizonyára vannak ilyen írói utak, számunkra a legismertebb Móricz Zsigmondé, de alighanem az ő esetében is kiegészíthető erre vonatkozó közlése azzal, hogy legalább ennyire fontos a felnőtt élet, az alkotói pálya első évtizede. Korántsem mellékes, hogy egy alkotó miként tudja elkezdni a pályát, mennyire segítik, mennyire gátolják, elismerik-e. Gondoljunk például József Attila gyermekkorára, majd költészetének fogadtatására egészen haláláig, s arra, hogy ez mennyire befolyásolta sorstörténetét.

Egy írói-költői pálya kezdete, a beérkezésig eltelt idő ritkán szokott gördülékeny, konfliktusmentes lenni. S az sem gyakori, hogy akár csak a szakmai közvéleményben sikerül hamar felkelteni a figyelmet. Nem volt ez másként az 1960-as években sem, amikor Utassy József és nemzedéke kezdte a pályát. Az akkor indulók számára ez a helyzet több okból is nehezen volt elviselhető. Egyrészt ott volt előttük a példa a közelmúltból: a fényes szelek nemzedékének nem egy alkotója húszegynéhány évesen válhatott híressé. S ezek a költők számukra műveikkel is példát, követendő mintát jelentettek (Juhász Ferenc, Nagy László, Pilinszky János). Másrészt 1945, 1948 és 1956 után is azt hirdette a hivatalos politika, hogy itt a dolgozó nép uralkodik, mindenkire szükség van, mindenki vegyen részt a közösség életében, mindenki a tehetsége szerint dolgozzék. Ugyanakkor az 1956 utáni átmeneti irodalmi vákuumhelyzet felszámolása után a folyóiratok és a könyvkiadók korlátozott lehetőségei miatt a pályakezdők egyre nehezebben juthattak szóhoz.

Ebben a helyzetben kellett az 1941 márciusában született Utassy Józsefnek is elindulnia a költői pályán. A bükkszenterzsébeti gyerekkor, az egri gimnáziumi évek, különböző munkahelyek után az akkor még egyetlen fővárosi tudományegyetemre járó ifjú első komolyabb bemutatkozásának a Kortárs 1965. decemberi száma adott helyet egy Fialatok című összeállításban. A szerzők rövid vallomásait is közölték. Az 1968-ig Utasi néven publikáló szerző legfontosabb életrajzi információi önmagáról: a falusi szegénysorról származik, édesapja a doni visszavonulásban meghalt, s nem sírja vissza a gyermekkorát. Majd így fejezi be a bemutatkozást: „van annyi beépültség bennem, hogy elhitessem magammal: egyszer én is költővé vénülök. / De tudom azt is, hogy be kell barangolnom a költészet rengetegét egész napjainkig, ha elképzeléseimet valóra akarom váltani. Időm még van. Fialat vagyok. / Ifjúságom jókedvben gazdag,

anyagiakban szegény”. Ez az életrajz a korszak elvárásai szerint segítség lehetett volna a gyorsabb pályakezdetéshez. Mégsem így történt. A következő négy évben ez a folyóirat összesen csak négy újabb verset közölt Utassytól. Igaz, az Új Írás átvállalta a támogatást: 1966 és 1969 között 14 verset közölt, s ez a korabeli szokások szerint egy pályakezdőnél elég szép szám.

A Kilencek

Utassy József, ha csupán magára gondolva próbált volna elindulni, kötethez jutni, valószínűleg könnyebb helyzetben lett volna. A budapesti bölcsészkar azonban – mint minden bölcsészkar a huszadik században – íróknak készülő ifjak gyülekezőhelye is volt, s itt talált egymásra néhány költő-tanonc. Végül éppen kilencen döntöttek úgy, hogy összetartoznak, s közös irodalmi és társadalmi ügyeket képviselve együttesen szerettek volna egy antológiában jelentkezni. Irodalomtörténeti tanulmányaikból is számos példát említhettek volna erre, azonban hiába volt egyre konszolidáltabb a létező szocializmus, a hivatalosság elképedt az eretnek gondolattól, s évekig nem engedélyezte az Elérhetetlen föld kiadását. A két irodalmi kiadó elutasította őket. A tervezett magánkiadást is meggátolták, s végül az Írószövetség elnöke, az idősödve egyre megértőbbé váló Darvas József segítségével, a szövetség KISZ-szervezetének kiadásában jelenthetett meg a kötet 1969 karácsonyára, Nagy László bevezetőjével. Ez a szöveg egyúttal lektori ajánlás is volt. Jellemző a kor irodalompolitikájára, hogy a Kilencek támogató ajánlást szereztek Juhász Ferentől, Kormos Istvántól, akik kiadói szerkesztők is voltak, és Váci Mihálytól, aki az Új Írás szerkesztője volt, s e négy költő sem volt elég ajánlónak.

A hatvanas évek derekán, második felében nemcsak a Kilencek, hanem mások is számosan jelentkeztek. A szerkesztőségek megpróbálták segíteni, s a Móra Ferenc Könyvkiadó – feltehetően felsőbb javaslatra vagy utasításra – 1968 tavaszán kiadta az Első ének című antológiát 38 fiatal költőt mutatva be. A Kilenceknek is felajánlották az itteni szereplést, de ők ezt, reménykedve a saját antológiában, elutasították. Ezzel bizony magukra haragították az illetékeseket. Rontotta helyzetüket az is, hogy egyetemi társuk, Varga Lajos a Kritika lapjain élesen bírálta az Első éneket. Abban igaza volt, hogy az esztétikai teljesítmény igencsak hullámváz, olykor önképzőkori színvonalú, de tévesen tartotta egyeneműnek az egyes szerzők világképét, kérdezve azt, hogy „míg illetékességük horizontja a világot karolja, a magyar gondok

itt és mostjáról megfeledeznek?”. Voltaképpen egy „népi” balos közéletiség nézőpontjából állította az „urbánus” balosokkal és az újhaldasok követőivel szembe a Kilenceket, mint a fiatal líra másik ágát. Röviden jellemezve őket, Utassy „varázsos-tragédiás játékosságát” említette, s egyetlen hosszabb versidézete is tőle való a Felső fák erejére c. versből. A folyóirat októberi számában az antológia egyik szerzője és barátja vitatkozott Vargával, majd a Kilencek nevében Rózsa Endre utasította vissza a merev szembeállítást, amelyből a népi-urbánus ellentét felesleges felelevenítését vélte kiolvasni, nem is alaptalanul. A Kilencek viszont szemléletükkel, elődeikhez való kötődésükkel valóban ahhoz a népi írói mozgalomhoz álltak közelebb, amellyel az MSZMP 1958-as pártállásfoglalása radikálisan, ellentmondást nem tűrve próbált végérvényesen leszámolni. Ily módon a Kilencek szándéktalanul is a kulturális politika ellenfeleinek mutatkozhattak. Szabolcsi Miklós vitazárója a lap novemberi számában már címében is nehéz ügynek minősíti – nem az antológiát, hanem – a népi-urbánus ellentétek létezését. Ez a vita annyiban mégis hasznosnak bizonyult, hogy elősegíthette egyrészt Darvas nagyvonalú döntését, másrészt azt, hogy a Szépirodalmi Könyvkiadó elkezdje antológiák kiadását. Így jelent meg 1969 karácsonyára az Elérhetetlen föld mellett a 15 szerzőt bemutató Költők egymás közt.

ef Zámbo István: Szentendrei Vajda Lajos
Ördög létra Stúdió - Gönczi Galéria
2004

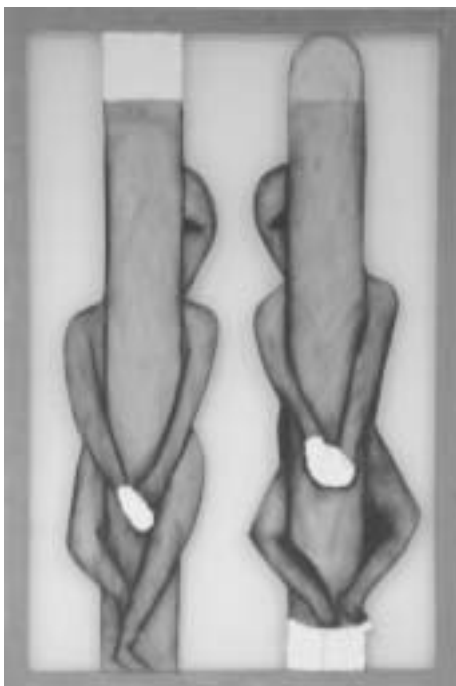
A lillafüredi tanácskozás

E megjelenések előtt volt még egy nevezetes eseménysor: az irodalompolitika kampányt indított a fiatal írók ügyében. Az Új Írás 1969 nyári számaiban előbb beérkezett írók nyilatkoztak a fiatalokról, majd maguk a fiatalok önmagukról, végül kritikusok róluk. S augusztus 29-30-án megrendezték Lillafüreden a fiatal irodalomról szóló tanácskozást Jovánovics Miklós vitaindító előadásával és összefoglalójával. Utassy József az irodalmárok körében ekkor mutatkozhatott be igazán. A folyóiratban ars poetica érvényű vallomást tett. Szükséges felidézni a legfontosabbakat. Az elődök közül „hozzám ölelésnyire csak Illyés Gyula, Juhász Ferenc és Nagy László költészete áll. A leghatalmasabb energiát, melyet csak egy életre elkötelezett felelősség tárolhat: felelősség az emberiség és a magyar nemzet múltjáért, jelenéért, jövőjéért, az ő lírájukban találtam”. „Írói programomat a legtömörebben egy Petőfi-vers címének megváltoztatásával fogalmaznám meg: A XX. SZÁZAD KÖLTŐI”. Nemzedékéről pedig így nyilatkozott: „Ezek a fiatalok már a szocializmus bennszülöttei, akik jól tudják, hogy a jelenlegi szocialista társadalom nem egyenlő – nem lehet egyenlő! – a szocializmusban rejlő, évszázadokon át megszenvedett – hát méltán kiérdemelt! – óriási lehetőségekkel. Ők összehasonlítási alapért nem a múlthoz, hanem ezekhez a lehetőségekhez fordulnak. És ezt nagyon helyesen teszik! A hazát akkor látják igazán szabadnak, ha az addig elnyomott osztályok, valamint a nemzet és a nemzetiségek megkapják önrendelkező jogukat! A szocializmust nem tudják elképzelni szocialista demokrácia nélkül! Hiányolják a néphatalom felelős ellenőrzését! A demokratikusabb választást! A visszahívási jogot! És annak az elvnek a következetesebb gyakorlati érvényesülését, amelyet minden újságolvasó így ismer már: 'megfelelő embert a megfelelő helyre!'”.

A lillafüredi tanácskozás egyik utolsó felszólalója Utassy József volt. Bár a tanácskozást rögzítő magnetofonnal többször volt baj, ez alkalommal teljesen csődöt mondott. Amikor Zimonyi Zoltán szerkesztésében 1995-ben megjelent a tanácskozás anyaga, ő megkereste Utassyt, aki a következőképpen idézte fel hajdani szavait: „Főösleges volt megrendezni ezt a konferenciát, mert ez is csupán az irodalompolitikának egy színjátéka. Az irodalompolitika pedig olyan abszurd, amilyennek már Illyés is jellemezte: olyan, mint a hatványakú görény. Ahogy azt is leírta Illyés ugyanabban az írásában: hogyha elfogadjuk azt a szóösszetételt, hogy „emberanyag”, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy háborúk vannak. Tehát ez a tanácskozás is csak a demokrácia szimulálása, úgy csinálnak, mintha beleszólásunk lenne a dolgok alakulásába. Akkor lehetne demokráciáról beszélni, ha például az édesanyám a Március 15. téren felállhatna a kissámlijára, és szidhatná a kormányt. De demokrácia nincs, kiszolgáltatott helyzetben vagyunk és ezért valakiknek a

történelem színe előtt majd vállalniuk kell a felelősséget". (Lillafüred 1969, 170. l.)

Előadásában Jovánovics bírálta Utassyt: „... a nagyon tehetséges Utassy néha szinte már parodisztikusan követi példaképét, Juhász Ferencet, Juhász Ferenc hanghordozását. Az Új Írás-beli nyilatkozatáról az a szubjektív véleményem, hogy gondolatilag nem túlságosan éretten fejtette ki álláspontját irodalomról, életről”. S szembeállította vele Rózsa Endrét, aki „érdekes tisztulási folyamaton megy át” (22. l.). Hozzászólásában Rózsa Endre vállalta a közösséget Utassyval. Domokos Mátyás a Kilencek mellé állt: „nem lehet elutasítani azt az igényt, amely az Utassy-féle csoport – nem tudom másként nevezni, csoport – hozzászólásaiban és vallomásaiban fejeződik ki: a hétköznapiaknak akár csendesebb, akár viharosabb állandó írói, művészi szembesítését a végcélokkal, illetve én eszményeknek vagy gondolatrendszernek nevezném inkább.” (106-107. l.). Rövid megnyilatkozásában Ratkó József is vállalta a Kilenceket: „...én közösséget itt a jelenlévő írók közül legszívesebben az Utassyék nemzedéki csoportjával tartok, mert emberileg, társadalmilag és művészileg nekik a legérvényesebb jelenleg, az én megítélésem szerint, a szavuk, nincsenek gyanús felhangjaik, és azonkívül – hogy mondjam, nem kínálkoznak, nem, nem, ...nem csinálnak mutatványokat. És azt hiszem, hogy költőnek vagy írónak nem is szabad bohóckodnia. Ők nem teszik ezt.” (130-131. l.).

fe **Lugossy László:**
Iker kanalak
2002

Szentendrei
Vajda Lajos Stúdió -
Gönczi Galéria

Az Elérhetetlen föld

Az antológia előhangjaként Nagy László írása olvasható, 1967. december 23-i dátummal. E nevezetessé vált szöveg együttes jellemzés. E fiatalok „hüek a magyar költészethez, a folytonosságot folytatni akarják. Kötődnek az empirikus igazságokhoz jobban, mint az előttük járó néhány nemzedék általában. Leszámolnak az ál-szocialista önteltséggel, nemzeti göggel, kergeséggel, de átgondolva a szerencsétlen múltat, szentenciákat mondanak a jelenre is. A torkonvágott forradalmak piroását s gyászát viselik belül.” – Kormos István mind a kilenc fiatal kötetre érettnak tartotta, s a kiadók szűkös lehetőségeire hivatkozva támogatta a magánkiadást. (1967. november 11. Megjelent: Árgus, 1991. 2.) – Juhász Ferenc is a legmelegebben támogatta az antológia kiadását. A fiatalok tulajdonságai közül kiemelte a történelmi érdeklődést, a kétkezi emberekhez való hűséget és ragaszkodást, valamint „a népköltészetnek eleven és bujkáló és fölragyogó és lüktetésével mindig-jelenlévő áram-zuhogását”. (1968. január 2. Megjelent: Árgus, 1991. 2.) – Váci Mihály is jogosnak tartotta, hogy a rokon szemléletű Kilencek önálló antológiához jutassanak: „korán érett fővel, sokat értve és érezve kemény igazságok kimondására törekzenek, ez számukra a lényeges, és keresik az átütő erejű hatásos formákat, de ezeket sohasem hivalkodásból alkalmazzák”. (1967. november 29. Kéziratból.)

Ilyen ajánlásokkal jelent meg az Elérhetetlen föld. Kritikai fogadtatása széleskörűnek nevezhető: 15 írás foglalkozott vele, s ezek három kivételével 1970 első négy hónapjában jelentek meg, tehát gyors egymásutánban. Almási Miklós szerint: „Így együtt, kilencen, valahogy egymás karakterét elmosva, átfedve a társadalomkritikai attitűd magvatlanságáról, centrumhiányáról, kristályosodási pontjának eltolódásáról adnak hírt”. Szerinte az egész fiatal nemzedéket jellemzi „a jözanságba, hűvös objektivitásba burkolt elvont, magvatlan ellenzékiesség”. Utassyt, Mezey Katalint, Rózsa Endrét és Kiss Benedeket tehetségesnek tartotta, s szerinte a negativitás „különböző változataiból Utassy József néhány szép verse emelkedik ki markánsabb, határozottabb tudatosság igénytel”. (Kritika, 1970. 2.)

Faragó Vilmos az ezidőben megjelent novella-antológiát is figyelembe véve elkésett nemzedéknek nevezte őket, továbbá lekésettnek is, mert lassú a társadalmi beérkezésük. A két versantológia tehetségei között Utassy Józsefet is említette. (Élet és Irodalom, 1970. I. 10.)

Horgas Béla is három antológiát szemlézett. A Költők egymás közt szerzői közül többeket, köztük Kiss Benedeket is dicsérte, az Elérhetetlen föld kapcsán viszont arról kezd elmélkedni, hogy sokan csak azért írnak verset, mert cselekvési vágyaiknak nem találnak más formát.

Utassy nevét sem említve, lényegében elutasította az egész kötetet, amelynek egyetlen erényeként csak azt említette, hogy igazi antológia. (Valóság, 1970. 3.)

Szabolcsi Miklós nyitottan közeledett a két versantológiához, s irányokat, tendenciákat vázolt fel. A Kilencek vezéregyéniségéről nem volt jó véleménye: „Utassy József például, itt közölt versei alapján legalábbis, inkább publicista tehetség, mintsem igazi lírikus, vagy a válogatás nem volt túlzottan szerencsés”. (Új Írás, 1970. 3.)

Hajdú Ráfis a prózaantológia mellett bírálta a Kilencek kötetét, kevés rokonszenvvel: „ebből az ígéretes indulásból jelentős költészet csak akkor formálódhat, ha megbabolázza a sokszor szertelen indulatot az értelem, ha a mostani partikuláris látást felváltja az egészre tekintő, és ebben a részeket elhelyezni képes racionálisabb létszemlélet. Ha a valódi mellett megszólal az igazi is a Kilencek lírájában”. Egymondatos jellemzése szerint „az elesettekkel való együttérzés anarchikus szabadsághirdetéssel keveredik a „március és a nép” küldötteként érkező Utassy József alkotásaiban”. (Irodalomtörténet, 1970. 4.)

Czine Mihály viszont, aki diákkorukból ismerte a szerzőket, lelkesen üdvözölte az évek óta legjobbnak tartott versantológiát, amelynek szerzői „új hangot, új látást, új költőiséget” hoztak. Küldetésstudatuk van, a társadalmi demokratizmus igényével szólnak. S „Tenni, cselekedni szeretnének; többet, érdemesebbet az emberiség nagy álmának a megvalósításáért”. Utassy Petőfi-verséből idézett, s az egész csoport jellemvonásának tartotta azt, hogy a néppel tűzön-vízen át. (Népszava, 1970. január 10.)

A nemzedéktárs, Görömbei András is nagyfokú elismeréssel írt az antológiáról, amelyben „modernnek és hagyományosnak szintézise készül”. Kiss Benedeket és Utassy Józsefet tartotta a legérettebbeknek. Utassy „nemzedéktársainál is érzékenyebben fordul a magyar történelem felé”, s „mindig cselekvő tisztulás és igazságtevő szándék munkál verseiben”. (Alföld, 1970. 3. 9.)

Kenyeres Zoltán is mindkét versantológiát bemutatta, a Kilencekről igen tömören írt, de elismerően, magáról Utassy Józsefről is: „lobbanékony, hullámozó indulatú, szélsőségekbe hajló költészete is csak a közösen vállalt, tágan fogalmazott ars poeticában találkozik. És ez a jó”. (Népszabadság, 1970. március 11.)

Könczöl Csaba a legfiatalabb kritikusnemzedéket képviselve elemezte az antológiát. Kiemelte a hasonló származást, a rokon világlátást, a gyerekkor motívumát, a jelen felé fordulást. Legfőbb példaképük Petőfi, alapkérdésük: mit is jelent ma a forradalmiság? A hagyomány és az újszerűség szintézisére törekszenek. Utassyt külön nem emelte ki, de többször idézte, hivatkozott rá. (Kritika, 1970. 3.) E cikk külön érdekessége, hogy a folyóirat egyik szerkesztője, Almási Miklós által az előző számban közölt cikkel ellentétes véleményt fogalmazott meg.

Kiss Dénes a közvetlenül megelőző nemzedék tagjaként baráti lelkesedéssel írt az antológiáról. Utassy Józsefnek már kötetét is olvasta, szerinte talán ő „vállalja

legtudatosabban elhivatottságát, s mindezt kamaszos lelkesedéssel és felnőtt szigorúsággal ötvözi versekké. (...) Több versét szívesen ideírnám teljes egészében (...) örömmömben”. (Jelenkor, 1970. 3.)

Ilia Mihály is bemutatta mind a két antológiát. Szerinte „e csoport legkiütközőbb jegye, hogy következetesen kísérleteznek a magyar költészet hagyományainak átértelmezésével, megújításának lehetőségeivel”. Utassy kötetéről külön kritikát írt, erről később lesz szó. (Tiszatáj, 1970. 4.)

Halász Géza Ferenc is együtt szemlélte a két versantológiát. Rokonszenvvel olvasta a költőket, de Utassyról szólva filológiai és motívum-értelmezési hibát is elkövetett. (Forrás 1970. 2.)

Kabdebó Lóránt szerint „liratörténetünk alapantológiáinak sorában említhetjük” a Kilencek könyvét. Értelmezésében „az utóbbi idők legoptimistább vállalkozása az övék: azonosulnak a mi valóságunkkal, mert bíznak benne, hogy annak alakulását, hullámozását, esetenként zavarait követve saját létezésük problémái is a megoldás felé haladnak”. (Kortárs, 1970. 8.)

Mindhárom antológiát tömören bemutatta Pomogáts Béla is elismerően írt a Kilencekről: „Vállalják a költészet közéleti és nemzeti feladatait: nemzeti és társadalmi életünk problémáival vívódnak, a gondokról beszélnek, a valóságot kutatják. Másik tulajdonságukat és kötődésüket a hagyomány, a költői örökség folytatása jelenti”. Utassy lázadó konokságát, eszmei szigorát emelte ki. (Könyvtáros, 1970. 9.)

Tüzem, lobogóm!

Az 1969 karácsonyára a Megvető Új Termés sorozatában megjelenő első Utassy-kötet, a Tüzem, lobogóm! hátsó borítóján a szerzői vallomás a Kortárs-ban közöltnek egyik változata: „Mit mondjon az a származásáról, akinek szülei az alvégen is albérlésben laknak? Semmit! Hallgasson. És vágjon neki a világnak! De dalolva, hogy mindenem győzzön”. A szerkesztő, Vilmon Gyula ajánlása nagyszerű találattal indul: a költő versei a mesebeli „legkisebb fiút” juttatják az olvasó eszébe. Pontos a jellemzés: „Utassy költeményeinek legjellegzetesebb tulajdonsága indulati sűrítettségük, a képekben, jelzőkben, a szavak hangzásában, a ritmikában megnyilvánuló erő, robbanásra kész energia, amely már-már szétvetné a verset, ha nem tartaná egybe a szerkezet szilárdsága. A fiatal költő érzélgősség és cinizmus nélküli, a játékosságtól sem idegenkedő keménysége mögött határozott és szeretetre méltó ember áll, aki már első kötetével bizonyítja nem mindennapos tehetségét”. Vilmon Gyula a Könyvvilág Bemutatjuk rovatában is írt, részletesebben, de ugyanebben a szellemben Utassyról.

A könyv egyik első bírálója Hajdú Ráfis a Népszabadságban. Lírai esszéstílusban indította méltatónak látó írását, ám a harmadik bekezdéstől stílust és szem-

léletet váltott. Szerinte az érzelmek nem tudatosulnak, s „Így fordul át a „koldustányért holddá rúgó” jogos indulat, a fillérekből élő és az „árak bércei” alatt küszködőkkel való nemes közösségvállalás néhol anarchisztikus „igehirdetésbe” (a Zúg Március bizonyítja leginkább az elmondottakat), az igazinak a valódival történő megcserélésébe, a rendet a rend torzulásaival azonosnak látó költői hamis tudatba”. (1970. március 4.) Egybevet-hetjük: ugyanezt a kifogást az antológia kapcsán is megírta a szerző (ám az Irodalomtörténet negyedik száma csak az év végén jelent meg.)

E kritika kapcsán egy személyes emlékemet is meg kell írnom, erről ma már csak én szólhatok. Hajdú pályakezdő tanársegéd volt – velem együtt – a pesti bölcsészkar modern magyar irodalomtörténeti tanszékén, amelyet Király István vezetett. A kritika megjelenésének napján tanszéki értekezlet volt, amelynek szakmai napirendje Hajdú Ráfi szakeddolgozata és addigi írásai voltak. Király megkérte barátját, Pándi Pált, aki akkor a Népszabadság kulturális rovatát vezette, hogy tegye be az aznapi számba az Utassy-kritikát. Tudni kell, hogy Hajdú Czine Mihály, én meg Király tanítványaként kerültem a tanszékre, de Hajdú állását nem Czine, nem Király, hanem titokzatos erők szervezték. Király az én Sánta Ferenc-szakeddolgozatom miatt ideológiai szempontból csalódott bennem, Czine Mihállyal pedig, akit első és legkedvesebb tanítványának nevezett, állandó ideológiai vitában volt. Ezt a vitát szerette volna Utassy örvén ismét kielelezni. Sikerült is: Czine védte a költőt, Király meg bírálta. Én hallgattam, s ezért legközelebb megkaptam a magamét: miért nem álltam ki nemzedéktárs-kollégám mellett. Hallgatásom egyértelművé tette Király számára, hogy Utassy pártján állok, vagyis szembefordultam vele. Egy hónap múlva, a következő értekezleten a hűtlen tanítvány nyilvánosan is megkapta a magáét, a Sánta Ferencről készített szakeddolgozat ideológiai hibáiért is. – Amikor egy-két évvel később diákjaink részére magyar-napokat rendeztünk, s annak én voltam a felelőse, Királytól azt az aggódó utasítást kaptam, hogy a Zúg Március semmilyen formában ne hangozzék el. Addigra ugyanis ez a vers prózában s Dinnyés József megzenésítésében is szinte indulója lett az akkori fiataloknak, a „fénytelen szelek” nemzedékének. Így a hivatalos irodalompolitika csak gyűlölhette.

Bár egészen más esztétikai elveket vallott Tábor Ádám, mint a Kilencek, Hajdúval ellentétben ő – legelsőként megjelent bírálatában – méltatta Utassy könyvét, amelyben a pályatárs „Alkata szerint, de tudatosan naiv költő”, aki újjáteremti a dalt, játékos, tömör, „a megörökítendő pillanatok költője”. (Élet és Irodalom, 1970. 2. sz. január 10.)

Tamás Menyhért rövid bírálatában dicsért és kifogásolt. Úgy látta, hogy Utassy verseiben „fényel, kibontott derűvel telik meg az élet, a természet még akkor is, ha a szegénységről énekel. Albérlési szobája is mindig megte-

lik derűvel. Felfokozottsága, túlhevítettsége költészetének indulati sűrítettségére vezethető vissza. Ez a lendület, indulat adja képeinek, ritmikájának dinamikáját. A természetben, az öt körülvevő világban úgyszólván csak a mozgást veszi észre, a csupa fényt, csupa ritmust”. Másrészt szerinte ebből következik, hogy „versépítkezése, a dalszerűség nem bírja el az eszmeileg súlyosabb mondanivalót. Még a tragédiát idéző-hordozó versei sem tudnak fajsúlyossá válni, közéleti vonatkozású lírája erőtlennül hat. Voltaképpen ennek tulajdonítható, hogy – egy-két kivételtől eltekintve – verseinek nincs gondolati magva”. (Népszava, 1970. március 3.)

A folyóiratbeli elemzések sorát Radnóti Sándor nyitotta meg. Hajdúhoz hasonlóan ő is komoly kifogásokkal élt, de ezeket nem publicisztikai, hanem esztétikai érveléssel támasztotta alá. Kiindulása az, hogy Utassy „Versei, vagy legalábbis néhány verse mögött határozott, bár szűkös, kevés elemből épülő világ áll”. Elégtelemnek tartotta, hogy a versek mind hangulatképek, s például a szerelmes versekben „a szerelem emberi, társadalmi oldala helyett csak természeti – közvetlen oldala került előtérbe”. (Miután az ember társadalmi lény, furcsa a szerelem csak természeti oldaláról beszélni.) Hasonlót kifogásolt a természetversek kapcsán is, s egy elavult költői és világszemlélethez való visszaesést tételezett fel, amellyel a nagyobb tehetségű Nagy László és Juhász Ferenc epigonja maradt Utassy. Jó meglátása, hogy a költő „káromkodásból építkezik. Sajátossága a naív, tiltakozó kiáltás. (...) Meghatározó élménye a szegénység”. A Zúg Március világát is felemásnak ítélte: jogos a szenvedély, de szegényes a tartalom, s „Utassy mélyen tisztességes gesztusa új gondolatok, új értelem nélkül nem építhető tovább szilárd, minden konfliktusra kérdező magatartássá”. A kötetben nem, csak az antológiában szereplő Ember az őszben c. verset ítélte az addig legfontosabb versnek. (Kritika 1970. 3.)

Zimonyi Zoltán mindkét versantológiát hasznos kiadványnak tekintette, de az Elérhetetlen földre szavazott, mert ezt „vagy egy lélegzettel kell végigolvasni vagy félretenni. Mert aki belelapozva az elsőként elolvasott két-három verset megszerette, nem teszi le többé a könyvet. Az Elérhetetlen föld egységes elvel rendezett antológia, egyetlen szándék különféle mozdulatában meglévő egyetlen gesztus nagy erejű, különben is egységes megjelenítése. A versek egymás mellett önértékükön túl egymásra ráfénylenek”. (Palócföld, 1970. 1.)

Könczöl Csaba szerint Utassy érett, eredeti költő, aki teljes értékű verseket publikált. Magatartása „az élet és a világszemlélet, az élet és a költészet legteljesebb belső harmóniája és egysége”, az, amelyet Petőfi tudott megvalósítani. Így Könczöl egyetértően idézi a Zúg Március nyolc sorát. Szól e líra érzéki, tapasztalati jellegéről, a fény és az árnyék motívumáról, a témák összefonódásáról, a vibráló többértelműségről, a belső erőről, a hitről, az emlékekről, a mindennapi tapasztalatokról és a cse-

lekvő, forradalmi vágy ellentmondásosságáról. Aggódással fejezi be cikkét: tovább lehet-e haladni ezen az úton? (Jelenkor 1970. 4.)

Már említett bírálatában Ilia Mihály kritikusan, de szeretettel fogalmazott. A hangos hetykeséget, a garabonciásságot olykor túlzónak tartotta, akárcsak a poénkodást. De értékelte a komor gyermekkor motívumát, a szolgálatszerepet, a költészet céljának kutatását, a nemzedéki fiatalos elégedetlenséget, a történelemélményt, a játékosságot. Azzal kezdte cikkét, hogy a Kilenceket Utassy-csoportnak szokás nevezni, de nem vezérségről van szó, hanem a csoportot legláthatóbban jellemző alkotóról. (Tiszatáj, 1970. 4.)

Az előző nemzedék kritikusi közül a legbensősége-sőbb szeretettel Kiss Ferenc szövegét a pályakezdő költőről, aki „valahol az Illyés és Nagy László közötti sávok egyikén, de kezdettől a maga hajlamai szerint” jött. Utassy az élményeiből teremt formát, kedélye folytonosan szikrázik, „harag és derű pillére közt leng”, jellemzi „az artisztikum és a zeneiség iránti érzékenység”, az árváság, a szülőföld, a Dózsa-motívum. Sok idézet és mikroelemzések teszik a versekre ráhangolóvá ezt az esszét. (Kortárs, 1970. 6.)

Kabdebő Lóránt tárgyyszerű bírálatára szerint „az érzéketes, pontos leírás, a friss, eleven megjelenítés” bizonyítja a tehetséget. Kétféle magatartást különböztetett meg: a kinyilatkoztatatót és az elemzőt, s az előbbi kapcsán beszélt a hibákról, a közvetlen indulat tévútajáról. Az elemző költő viszont „önmagát indulataival együtt szituációba helyezi, és ezt a szituációt teszi meg verse témájának”. Pozitív példaként a Hogy kibírjam, a Filléritek, és az Azok a jegyenék c. verseket idézte. (Alföld, 1970. 8.)

Sinka Erzsébet szerint az évek során a lapokban megjelent versek többit ígértek, mint amennyit ez a kötet teljesít. Nem a versek mondanivalóját, magatartását hibáztatta, hanem értéküket keveselte olykor. A hetykeség, a modorosság, a mintakövetés, a túlrtság hibáit sorolta. Nem szeretete, de azért szeretete is ezt a kötetet, amely egyelőre csak ígéret. (Forrás, 1970. 4. július-augusztus)

Cynolter Károly tömör kritikája elismerően szólt az induló költőről, aki „sokféle költői műhelyben megfordul, de nem kerül egy költő befolyása alá, nem epigon líra az övé, hanem a kitudó tanítványé”. Úgy látta, hogy „ez a fiatal költő egyként tud dalt és mives szonettet s hőmpölygő sorú szabadverset írni. Leginkább mégis dalolni szeretne. És játszani: hangokkal, formákkal, tipográfiával”. (Új Írás, 1971. 1.)

Tverdota György A boldogságkereső költő címmel írt kritikát. Értékelése szerint az öröme „abszolút viszonyítási pont, amely köré egy egész költői világkép kristályosodhat ki”. Felhívta a figyelmet a dalra, az idillre, a tisztá ritmusokra, a tűz, a ragyogás, a fény, másrészt a fenyegetettség, a szociális bajok, a lázadás motívumaira. A Warnemünde szinte a nagy költészet élményét adta számára. (Napjaink, 1971. 5.)

Irodalompolitika. A fiatal költők és Utassy József sorsa

Nemcsak Utassy József, hanem a nemzedék irodalmárainak sorsában is nevezetes esztendő volt 1969. Mintha falak omlottak volna le a fiatal pályakezdők előtt: érdeklődni kezdtek a folyóiratok, a könyvkiadók. Sorra jelentek meg az országos és a regionális antológiák, s egy évtized alatt mintegy kilencvenen jutottak első verseskötethez a három irodalmi könyvkiadónál. Ha kisebb számban is, de hasonló lehetősége volt a prózairóknak is. Természetes, hogy ezt a folyamatot, amelyet a hivatalos irodalompolitika irányított, továbbra is szeretne volna a maga kedve szerint formálni, az új nemzedék pedig megkísérelte a megindult változásokat a maga irodalmi érdekei szerint befolyásolni. Így az egyes kötetek kritikai fogadtatása mellett több alkalommal voltak viták Lillafüred után is a fiatal irodalom helyzetéről, gondjairól. (Ilyen viták a megelőző években, évtizedekben is zajlottak, de nem folyamatosan szinte, s már csak ezért is, kisebb jelentőséggel.) Ez a nemzedék a maga létszámával és tehetségével azt tette nyilvánvalóvá, hogy a pályakezdőkkel mindig foglalkozni kell, nem csak kampányszerűen. Kétféle irodalompolitika nézett szembe egymással: a hatalomé és az irodalomé, s persze egyértelmű volt, hogy ki van erőfölényben. Ugyanakkor a párt irodalompolitikája a hetvenes évek első felében igyekezett önmagát modernizálni – nyilvánvalóan a nemzetközi és a hazai társadalmi, gazdasági helyzet változásainak figyelembevételével. Így kezdődhetett meg az új nemzedék beáramlása, s most csak velük foglalkozva: a Mozgó Világ elindítása 1971-ben antológiaként, 1975 végén kéthavi folyóiratként. 1973 tavaszán megalakult a Fiatal Írók Köre, amely felvette József Attila nevét, s a korábbi kezdeményekkel ellentétben folyamatosan működött. 1974-től évente 10 Móricz Zsigmond-ösztöndíjat osztottak szét 35 éven aluli íróknak, s ez egy évre tisztességes fizetést jelentett.

A párt irodalompolitikájának képviselői korántsem voltak Grál-lovagok, ezt néhány idézett bírálat is tanúsította. S tanulságos ebből a szempontból a Kilencek csoportjának 1969 utáni története, őket ugyanis kétes elemeknek tekintették. Olyan mértékű önszerveződést és önállóságot, amilyent ők kívántak, továbbra sem engedélyeztek. Kísérlet c. folyóiratuk-antológiájuk, a megszerkesztett három szám, s az előzetes engedély ellenére sem jutott el a nyomdába, csak a hatalom titkos szekrényeibe. A folyóiratokban való további publikálás, a második verseskötetek kiadása is egyre nehezebbé vált számukra. Csupán Utassy József példáját idézem. A Kortárs 1968 augusztusa és 1972 szeptembere között egyetlen versét közölte, az Új Írásban 1969 áprilisa és 1972 júniusa, a Tiszatájban 1970 novemberre és 1973 júniusa között nem

Sz. Varga Ágnes: Gondolatok a fényről I-III. 2003 - Szentendrei Vajda Lajos Stúdió - Gönczi Galéria

jelent meg. A Kilencek többi tagjának is publikációs gondjai támadtak.

1969 után csak 1977 tavaszán jelenhetett meg Utassy József második könyve, a Csillagok árvája. Erről ő így vallott: „csak látszat, hogy én elhallgattam, mert az én második kötetem már 1972. január 3-án három példányban legépelve ott volt a Magvető Könyvkiadónál. Nem tehetek arról, hogy csak öt év múlva jelentették meg”. Majd a lektori gyakorlatot ismertette: „Ott volt az én kötetem. Mondjuk, az egyik vers. Egy szonett. Az egyik lektor azt mondja, hogy szerinte a szonettnek a 14. sora a 2., a 4., a 7., és elkezd hozzányúlkálni. Vagy nem tetszik neki egy szó, és akkor azt aláhúzza, hogy írjak helyette valami mást. De ez már olyan mérvű, hogy szinte gyakorlattá vált a hétköznapi lektori életben”. Célszerű még egy terjedelmesebb részt idézni ebből az interjúból, mert ez nemcsak e verseskötet történetét, hanem azt a korszakot is jellemzi, amelyet a legvidámabb barakk kifejezéssel szoktak minősíteni. „Amikor én bementem a kötetemmel, azt mondták, hogy húsz verset ki kell hagyni, de ez nem probléma, holnap hozzak be harmincat, itt volt X is, neki is ezt mondták, és másnap meg is jelent harminc verssel. Mondtam, hogy én nem szoktam fölösleges dolgokat leírni. Nagyon meggondolom, hogy azt a sziszifuszi sziklapontot mikor teszem a vers végére. És ha már kitettem azt a pontot, akkor az a vers már tőlem független. Azt a verset már lehet ócsárolni, csinálhatnak vele akármit, biztos, hogy nem sértődöm meg, hiszen én már a tőlem telhetőt megtettem, amíg dolgoztam rajta, amíg a munkám volt. Ezek után elhoztam a kötetemet. Két hónap múlva kaptam egy értesítést, hogy vigyem vissza. Visszavitettem. Ragyogva mondták, hogy most már örülhetek, mert már csak két verset kell kihagyni. Nem hagytam ki a két verset sem, hanem ismét elhoz-

tam a kötetet. Megint üzentek, hogy vigyem vissza. Visszavitettem. Akkor aztán, mintha megvilágosult volna a kiadó, azt mondták, hogy most már csak egyetlen sort kell kihúzni, és mehet a kötet. Ezen már biztos nem fog múlni. De múlik. Mert az az egyetlen sor sem véletlenül szerepel a versben”. (Szikszai Károly: Beszélgetés Utassy Józseffel. Életünk, 1979. 8. 636-641. l.) Utassy itt nem beszélt arról a súlyos idegbetegségről, amelyet ez a meghurcoltatás is kiváltott. Erről a költő szöveg: a Pokolból jövet (1981) idetartozó verseiben, majd jóval később a tragédiát felidéző Kálvária-ének (1995) kötet-terjedelmű kompozíciójában. S első gyűjteményes kötetének címe is utal a tragikus sorsra: Júdás idő ez (1984).

A Csillagok árvája végül nem az említett Magvető, hanem a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg. E kötetnek már sokkal egyértelműbb volt a fogadtatása, bár disszonáns hang ezt is megzavarta. A 17 cikk szerzői közül Lengyel Balázsnak az Élet és Irodalomban esztétikai, E. Fehér Pálnak a Népszabadságban pedig ideológiai okokból voltak komoly kifogásai, s e két szempontot keverte ugyanebben a napilapban Belohorszky Pál, de a meghatározó ítélet az volt, hogy jelentős verseskötet született. Görömbei András megjelenésekor is méltatta e kötetet, egy néhány évvel későbbi írásában pedig így összegezte véleményét: „az utóbbi évtized egyik legnagyobb költői eredménye volt irodalmunkban a Csillagok árvája. A nagy költészethez nélkülözhetetlen lenyűgöző erkölcsi tartás társult benne igazi költői erővel, az egyes képek és versstruktúrák óriási feszültséget tartottak verseiben művészi fegyelemben. Adyra emlékeztető indulatát, kozmikus távlatú látomásosságát plasztikus, mégis robbanó erejű létvíziókba fogva újította a magyar líra sokak által folytathatatlanak vélt közösségi érdekű vonulatát”.